

verrihîn ve Etubbânın Terâcim-i Ahvâli (haz. M. Akif Erdoğan), İzmir 1994, s. 37; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 649; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 346; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IX, 270-271; Muhammed Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri* (yüksek lisans tezi, 1992), ÜS Sosyal Bilimler Enstitüsü; Recep Cici, *Bir Osmanlı Fakihî Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri*, Bursa 2006; Süleyman Kaya, "17. Yüzyıl Sonlarında Muhâlif Bir Metin: Muhammed b. Hamza el-Aydinî'nin Bey'u'l-İne Risâlesi", *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, XIV/26, İstanbul 2009, s. 97-112.

RECEP CICI

MUHAMMED HASAN

(bk. PİR MUHAMMED HASAN).

MUHAMMED b. HOCA

(bk. İBNÜ'l-HOCA,
Muhammed b. Muhammed Beşir).

**MUHAMMED
HÜSEYİN FAZLULLAH**

(محمد حسين فضل الله)

Muhammed Hüseyin b. Abdırâûf
b. Necîbüddin b. Fazlullah
(1935-2010)

Lübnanlı Şîî âlimi, âyetullahî'l-uzmâ.

16 Kasım 1935 tarihinde Irak'ın Necef şehrinde ilim ehli bir aile içinde doğdu. Babası Lübnan'ın Cebeliâmil bölgesi din âlimlerinden Seyyid Abdürâûf Fazlullah'tır. Aile, Muhammed Hüseyin'in dördüncü dedesi Muhammed b. Fazlullah'tan dolayı Fazlullah ailesi diye anıldığından Muhammed Hüseyin, Fazlullah adını da almıştır. Soyunun Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib vasiyetiyle Hz. Ali'ye ulaştığı belirtilir. İlk eğitimini babasından alan Muhammed Hüseyin, Necef Havze-i İlmîyyesi'nde öğrenime başladı. Burada çeşitli hocalardan ilk bilgileri edindikten sonra "ders-i hâric" denilen üst seviyedeki derslere başlamaya hak kazandı. Bu dönemde Ebû'l-Kâsım Hûî, Muhsin el-Hakîm, Mahmûd eş-Şahrûdî ve Hüseyin el-Hillî gibi hocaların derslerine devam etti. Öğrenimi sırasında olumlu bir intiba bırakması ve güvenilirliği sebebiyle hocası Hûî kendisine, Şîîler'in müctehide getirip teslim etmesi gereken şer'î malların toplanması ve muhafaza edilmesi konusunda yetki verdi.

Muhammed Hüseyin tahsilini tamamlamasının ardından öğretim faaliyetine başladı. Necef Havze-i İlmîyyesi'nde çeşitli ülkelerden gelen öğrencilere yaklaşık yirmi yıl süre ile lisans üstü fıkıh, usûl-i fıkıh,

zaman zaman da Arapça dersleri verdi. Ayrıca Necef'teki dinî ve kültürel etkinliklerle yakından ilgilendi. Bu arada el-Mecmau's-Sekaffi adlı kuruluşun yayın bölümü üyeliğine seçildi. Daha sonra Muhammed Mehdi el-Hakîm ile birlikte *el-Edeb* adlı bir dergi yayımladı. 1380'de (1960-61) Cemâatü'l-ulemâ, Necef'te *el-Advâ* adlı dergiyi çıkardığında dergiyi ilmi yazılarıyla destekleyenler arasında yer aldı.

1966'da Irak'tan ayrılıp Lübnan'a göç etti. Dostları ve meslektaşları gitmesine üzülmekle birlikte kendisi için, "Necef'ten ayrılan herkes zararlı çıkmış, fakat Muhammed Hüseyin müstesna, onu kaybetmekle Necef zarara uğramıştır" ifadesini kullanmıştır. Muhammed Hüseyin, Lübnan'da Havzetü'l-ma'hedi's-şer'i el-İslâmî adıyla bir eğitim müessesesi kurdu. Bunu diğer hayır kurumları, yetimhane ve hastahaneler takip etti. Daha sonra Beyrut'ta yüksek lisans ve doktora seviyesinde dersler vermeye başladı ve çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Bu arada Şam'da bulunan Havzetü'l-Murtazâ'da değişik ülkelerden Suriye'ye gelen öğrencilere bilhassa fıkıh okuttu. Lübnan'da Şîî İslâmî meclisin kurulmasında büyük pay sahibi olduğu bilinen Fazlullah, Hizbullah'ın ikinci genel sekreteri Abbas el-Mûsevî'yi Bekaa'da ilmi müesseselerin tesisinde maddî ve mânevî açıdan destekledi.

Muhammed Hüseyin, başta Hizbullah olmak üzere Lübnan'daki İslâmî direniş hareketlerinin yanında yer aldı ve Hizbullah'ın müşidi olarak kabul edildi. Bu örgütle ilişkisinden dolayı 1985 yılında Bi'rû'l-abd infilâkı başta olmak üzere çeşitli suikastlara mâruz kaldı. Evi İsrail-Lübnan savaşı sırasında (Temmuz 2006) İsrail ordusu tarafından bombalandı. 17 Mayıs 1983'te İsrail ve Lübnan arasındaki anlaşmada İsrail askerlerinin Güney Lübnan'dan çekilmesi, buraya Lübnan askerleriyle güvenlik karakollarının yerleştirilmesi konusunda büyük rolü oldu. Bu arada 1997'de Beyrut'un güney bölgelerinde Şîa mensuplarınca uzun süreden beri kılınmayan cuma namazlarının kılınması uygulamasını da başlattı.

1989'da otuz kadar Şîî ulemâsının Muhammed Hüseyin'in müctehid olduğu hususunda şehâdetinde bulunması ve kendisinin merci-i taklid olarak kabul edilmesi üzerine önce "âyetullah" ve ardından "âyetullahî'l-uzmâ" unvanını aldı. Öte yandan dönemin bazı âlimlerinin düşüncelerine muhalefet etti. Humeyni'nin velâyet-i fakih görüşünü benimsemeyip Lübnan'da bu düşüncenin bir değer ifade etmeyece-

Muhammed
Hüseyin
Fazlullah

ğini söyledi. Genellikle Şîî ulemâsı tarafından ileri sürülüp tarihen kesin gibi kabul edilen, Hz. Ömer tarafından bir karışıklık esnasında Hz. Fâtıma'nın kaburga kemiklerinin kırılması olayını tamamen reddetmemekle beraber bazı şüphelerinin bulunduğunu söyledi, bu sebeple çeşitli âlimler tarafından eleştirildi. Şîa imamlarının tekvînî (tabiat konularını aşan) bir velâyete sahip oldukları düşüncesini şiddetle reddetti. Şîa'nın çıplak gözle veya göze yardımcı olacak bir aletle belirlediği kamerî ayların başlangıcının hesapla belirlenmesinin gerektiğini vurguladı. Yine Şîa'nın Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Hz. Âişe gibi sahâbileri lânetle anmak, onları bazı kötülükleri işlemekle ve küfürle itham etmek gibi hususların terkedilmesini istedi, bu davranışların haram olduğunu söyledi. Ayrıca mûsikinin mubah olduğu konusu da onun düşünceleri arasında yer almaktadır.

Muhammed Hüseyin Fazlullah 4 Temmuz 2010 tarihinde Beyrut'ta vefat etti, Güney Beyrut'ta bulunan Mescidü'l-îmâmeyni'l-Haseneyn Mezarlığı'na defnedildi. Fazlullah'ın düşünceleri Cevâd et-Tebrîzî, Hüseyin Vahid-i Horasânî ve Ca'fer Murtazâ el-Âmilî gibi merci-i taklidler tarafından kıyasıya eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin çoğalmasi üzerine İran'ın dinî lideri Ali Hamaney, Fazlullah'ın imanı, cihadı ve ilmiyle mezhebin önde gelen âlimlerinden olduğu, kendisine dil uzatmanın ve aleyhinde söz söylemenin haramlığı konusunda bir fetva çıkararak kampanyayı önlemeye çalışmıştır.

Eserleri. 1. *Min Vaḥyi'l-Ḳur'ân*. Kur'ân-ı Kerîm'in bir tefsiri olan eserin ilk baskısından (Beyrut 1399/1979) sonra hacmi genişletilerek yapılan ikinci baskısı (Beyrut 1419/1998) yirmi dört cilt olup müellifin dili, anlayışı ve mezhebî düşünceleri konusunda önemli açıklamalar içeren çağdaş bir tefsirdir (Mehmet Yolcu ve Cuma Ağaç tarafından aynı adla Türkçe'ye tercüme

edilmiştir [I-X, İstanbul 1989-1992]). 2. *el-Hıvâr fi'l-Kur'ân*. Diyalog ve cedel hakkındaki eserde özellikle müşrikler ve münkirlerle, Ehl-i kitap'la yapılan tartışmalarda tarafların psikolojik durumu ve uymaları gereken esaslar üzerinde durulmuş, konu Kur'ân-ı Kerim'deki kıssalardan hareketle işlenmeye çalışılmıştır. Muhtelif neşirleri bulunan eserin beşinci baskısı Beyrut'ta gerçekleştirilmiştir (1417/1996). 3. *Kitâbü'l-Cihâd*. İslâm davetinin mahiyeti ve metodunun, inanç hürriyetinin, cihadın farz-ı kifâye konumunda bir görev oluşunun, cihadla ve esirlerle ilgili hükümlerin, güven ve barış yanında savaşla ilgili konuların âyet ve hadislerden geniş ölçüde faydalanılarak işlendiği bir eserdir (Beyrut 1416/1996). 4. *el-Hac hareketün ve 'ibâdetün ve siyâse* (baskı yeri ve tarihi yok). 5. *Kitâbü'n-Nikâh*. Evlilik ve nikâh mevzuunun geniş biçimde ele alındığı, âlimlerin düşüncelerinin ve çeşitli tartışmalarının yer aldığı orta hacimde bir eserdir (Beyrut 1417/1996). 6. *Te'emmülâtün İslâmiyye havle'l-mer'e*. Eserde kadının kişiliği ve sosyal hayattaki etkinliği, özellikle Batı'da yaygınlaşan kadının özgürleştirilmesi, ekonomik ve sosyal hayata katılıp çalışması, iki cins arasındaki güven ve sevgi, evlilik ilişkisinin boyutları, çok evlilik ve boşanma gibi konular üzerinde durulmaktadır (Beyrut 1413/1992, T trc. Ali Kaya, *İslâmî Açından Kadın Sorunu*, İstanbul 2005). 7. *el-'Alâkâtü'l-İslâmiyye el-Mesîhiyye*. Muhammed Fazlullah'tan başka yedi müellifin İslâmiyet'in ve Hıristiyanlığın tarihte ve günümüzdeki ilişkilerine yer verilen, gelecekte bu ilişkilerin nasıl olacağı konusunda düşüncelerin ortaya konulduğu bir eserdir (Beyrut 1994). 8. *el-İslâm ve mantıku'l-kuvvve*. Güce dayanarak haklılık iddia eden düşünceye karşı yazılan eserde asıl olanın hak ve haklılık olduğu, kuvvete dayalı mantıkla hareket edilmesinin doğru sayılmayacağı hususu ahlâkî bir tarzda incelenmektedir (Beyrut 1987). 9. *Li'l-İnsân ve'l-hayât*. İslâm ve diyalog, medeniyetler mücadelesi, İslâm ve Batı, şiddet, köktencilik, hürriyet, İslâm ve sanat, kadın, tıp, Kur'ân ve hayat, imâmet, risâlet, aşk, sevgi, kader ve kazâ gibi konuların işlendiği eseri (Beyrut 1418/1997) Oktay Yılmaz *İnsan ve Hayat İçin Yeni Ufuklar* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (İstanbul 1998). 10. *el-Hareketü'l-İslâmiyye hümûm ve kazâyâ*. Eserde İslâm ümmetinin değişmesi, ifrat ve teftir arasındaki İslâmî değişim, İslâm devleti, İslâmcılık ve mezhepçilik, İslâm düşüncesinde azınlık ve çoğunluk kavramları üze-

rinde durulmaktadır (Beyrut 1994, T trc. Vahdettin İnce, *İslâmî Hareket: İlkeler ve Sorunlar*, İstanbul 1996).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Hüseyin Fazlullah, *İslâmî Hareket: İlkeler ve Sorunlar* (trc. Vahdettin İnce), İstanbul 1996, I, 2; a.mlf., *Gençlerin Dünyası* (trc. İlyas Aslan), İstanbul 2005, s. 4; M. Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, New Haven-London 1985, s. 266-268; Fouad Ajami, *The Vanished Imam: Musa al Sadr and the Shia of Lebanon*, London 1986, s. 213-218; Chibli Mallat, *Shi'i Thought from the South of Lebanon*, Oxford 1988, s. 6, 8, 15, 23, 25, 26, 35-42; Halil Ahmed Halil, *el-'Akl fi'l-İslâm*, Beyrut 1993, s. 272-280; a.mlf., *Mevsû'atü a'lâmi'l-'Arabî'l-mübdî'in fi'l-karni'l-ışrin*, Beyrut 2001, II, 937-941; Vaddâh Şerâre, *Devletü "Hizbillâh": Lübnân mücteme'ân İslâmiyyen*, Beyrut 1996, s. 63, 71, 85, 129, 198, 245, 268, ayrıca bk. İndeks; Ahmed el-Musallî, *Mevsû'atü'l-harekâtü'l-İslâmiyye fi'l-va'ani'l-'Arabî ve İrân ve Türkiyâ*, Beyrut 2004, s. 359-361; Abdülgani İmâd, *el-Harekâtü'l-İslâmiyye fi Lübnân*, Beyrut 2006, s. 159, 168-169, 176; Seyyed Vali Reza Nasr, *The Shia Revival: How Conflicts within Islam will Shape the Future*, New York 2006, s. 181; Fuâd Sâlih es-Seyyid, *Mevsû'atü a'lâmi'l-karni'l-ışrin fi'l-âlemeyni'l-'Arabî ve'l-İslâmî*, Beyrut 1434/2012, II, 145-146; M. Kramer, "Hizbullah in Lebanon", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), Oxford 1995, II, 130-133.

MUSTAFA ÖZ

MUHAMMED KUTUB

(محمد قطب)

(1919-2014)

Mısırlı fikir adamı.

26 Nisan 1919 tarihinde Asyût vilâyeti-ne bağlı Mûşâ köyünde doğdu. Babası Kutub İbrâhim eş-Şâzelî'dir, annesi Fâtıma Osman bir ulemâ ailesine mensuptur; ün lü ilim ve fikir adamı Seyyid Kutub'un küçük kardeşidir. Muhammed Kutub, hayatı üzerinde en çok etki bırakan kişilerden birinin ağabeyi Seyyid Kutub olduğunu söylemiştir. Ağabeyi ile Kahire'ye giderek ilk ve orta öğrenimini burada yaptı. 1940'ta Mısır (Kahire) Üniversitesi İngiliz Filolojisi Bölümü'nden mezun oldu. 1941'de Yüksek Öğretmen Okulu'ndan psikoloji ve eğitim diploması aldı. Öğrenciliği sırasında edebiyata ilgi duydu ve ağabeyi vasiyetiyle başta Abbas Mahmûd el-Akkâd olmak üzere birçok edebiyatçı ve düşünürle tanıştı, Freud ve Darwin gibi Batılı yazarları okudu. Kendisi gençlik döneminde Freud hayranı olduğunu, fakat sonraları okumaları sonucu bu hayranlığının geçtiğini belirtir (*İslâm Düşüncesinde Sanat*, s. 5-6).

Muhammed Kutub öğrenimini tamamladıktan sonra dört yıl İngilizce öğretmen-

Muhammed Kutub

liği yaptı. Ardından bir süre Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye'de çalıştı, Maarif Bakanlığı'nda mütercimlik yapmaya başladı. Daha sonra Mısır Yüksek Öğrenim Bakanlığı bünyesindeki Kültür İşleri Bölümü'ne tayin edildi. Ardından "1000 kitap" projesinin başına geçti ve çok sayıda kitabın basılmasını sağladı. Bu dönemde Batı'da insanın kökeni ve psikolojisi hakkında Darwin ve Freud'un başını çektiği materyalist fikir akımlarını ayrıntılı biçimde inceledi, bunları eleştiren *el-İnsân beyne'l-mâddiyye ve'l-İslâm* adlı bir eser yazdı. 1940'lı yılların sonunda İhvân-ı Müslimîn hareketiyle tanışmakla birlikte Seyyid Kutub'un aksine teşkilâta girmedir. 1952 askerî darbesinin ardından ve sonrasında meydana gelen gelişmeler bütün Mısırlılar gibi Kutub kardeşler için de bir dönüm noktası oldu. Muhammed Kutub bu dönemin önemli şahitleri arasındadır. Cemal Abdünnâsir ile Seyyid Kutub arasında bazan tartışma, bazan da fikir alışverişi tarzında geçen konuşmalara muttali oldu, başlangıçta müttefik olan Hür Subaylar ile İhvân-ı Müslimîn'in daha sonra nasıl fikir ayrılığına düştüklerini yakından gördü.

Ekim 1954'te Cemal Abdünnâsir'a karşı girişilen başarısız bir suikast üzerine Seyyid Kutub dahil pek çok İhvân-ı Müslimîn mensubuyla birlikte Muhammed Kutub da tutuklandı. Kendisi sonraları Seyyid Kutub'un kardeşi olduğu için tutuklandığını ifade etmiştir. Kendisi birkaç ay içerisinde serbest kalırken ağabeyi hapiste kaldı. Bu olaylar onun fikir hayatında önemli değişikliklere yol açtı. Kendi ifadesine göre o güne kadar hayatında edebiyat ve şiir önemli bir yer işgal ederken bundan sonra İhvân-ı Müslimîn hareketine katıldı ve İslâm karşıtı faaliyetlerle mücadele etmeye karar verdi. Yaklaşık on yıllık bir süre içinde ona yakın kitap yazdı; bu kitapların birçoğu İhvân-ı Müslimîn mensuplarının el kitabı haline geldi. Hapiste bulunan Seyyid